

מבן-גוריון לבן-גוריון – מסלול בעיירה פלונסק

מאת: אוריאל פיינרמן

"ירושלים דפולין"

בין שתי מלחמות העולם הייתה עיירה קטנה בפולין, אשר כונתה בשם "ירושלים דפולין". כפי שהעיר טולדו הייתה "ירושלים דספרד" והעיר וילנה "ירושלים דליטא", היו שהעריכו שבפולין יש להעניק את הכתר דווקא לפלונסק הקטנה. במה זכתה העיירה, הממוקמת כ-60 ק"מ מצפון – מערב לוורשה, לתואר הכבוד הזה? האם היה זה בזכות המקום החשוב שתפסה ההשכלה היהודית בעיירה, כפי שכתב הסופר דוד פרישמן, ש"ההשכלה מפלונסק יצאה למלוד"? או שמא בגלל שבפלונסק נוסדה האגודה הראשונה של "חובבי-ציון" בפולין? ואולי בשל היותה עיירה דוברת עברית? או בזכות האחוזה הגבוהה של המגשימים לרעיון הציוני?

יותר מכל, זכורה פלונסק כעיירה שבה נולד והתחנך דוד בן-גוריון. דרכו הארוכה של דוד גרין – שמו הראשון של בן-גוריון, אשר הסתיימה בקיבוץ שדה-בוקר שבנגב, החלה ב"רחוב העיזים" שבפלונסק, במחצית השנייה של המאה ה-19. ועל כן, לדעתי, ראוייה היא פלונסק להופיע על מפת המסע בפולין, כפי ש"היכל העצמאות" בתל אביב או הצריף של בן-גוריון בשדה-בוקר נמצאים ברשימת האתרים של המטיילים בארץ.

מהבחינה הזאת, הביקור בפלונסק עשוי להיות סיכום נאות למסע בפולין. רגע לפני החזרה לארץ, יש מקום להקדיש תחנה למדינאי, אשר גדל בילדותו לא הרחק מוורשה, והביא, אולי יותר מכל אדם אחר, ליום ההכרזה על הקמת מדינת ישראל בשנת 1948. במיוחד ראוי לבקר בעיירה בשבוע של "מצעד החיים", כשהחזרה לארץ נעשית ימים ספורים לפני יום העצמאות. ואולם, גם לקבוצות המבקרות בתקופות אחרות בפולין, מומלץ להגיע לפלונסק, ולתאר את הרקע התרבותי שבה גדל ראש ממשלת הראשון של מדינת ישראל.

אם, אכן, תהיה פלונסק התחנה האחרונה של המסע בפולין, יוכל הביקור לעמוד תחת הכותרת "מבן-גוריון לבן-גוריון", כלומר, מביתו של דוד גרין בפולין ועד לנמל-התעופה "בן-גוריון" בארץ!

במאמר הזה, נבקש להציע מסלול בפלונסק, הבנוי מארבע תחנות:

- א. מגרש הבית של משפחת גרין
- ב. מיקום בית-הכנסת הגדול
- ג. כיכר השוק העתיקה
- ד. הנהר פלונקה

תחנה א' – מגרש הבית של משפחת גרין ב"רחוב העיזים"

פלונסק נמצאת, כאמור, לא הרחק מוורשה, מרחק של כ-45 דקות נסיעה בכביש המהיר E 77. האתר המרכזי של הסיור בעיירה הוא, כמובן, המגרש, שעליו היה ממוקם הבית של משפחת גרין. המגרש נמצא ברחוב Ul. Wspolna, לא הרחק מכיכר השוק הישנה. בזמנו היה שם הרחוב "קוז'ה", כלומר, "רחוב העיזים". עם השנים, נהרס בית-העץ של המשפחה. כיום, נמצאת במקום כתובת בפולנית, המציינת שדוד גרין נולד כאן, וכן פסל בצורת עץ, שהוקם ביוזמתה של מועצת רמת הנגב.

דוד יוסף גרין נולד בחול המועד סוכות, י"ז בתשרי תרמ"ז, ב-16 באוקטובר 1886 לפי הלוח הגרגוריאני. אביו, אביגדור, היה איש משכיל, שעיסוקו היה בייצוג לקוחות בבתי-משפט. הוא היה הראשון מבין יהודי פלונסק, אשר פשט את הבגד היהודי המסורתי ולבש מעיל-כנף, צווארון ואפילו עניבת פרפר. אשתו, שיינדל לבית פרידמן, הייתה בתו היחידה של בעל-אחוזה, שבנדונה שלה היו שני בתי-עץ בקצה "רחוב העיזים".

חייהם של אביגדור ושיינדלה גרין התנהלו ברווחה. המשפחה התגוררה בקומה התחתונה. הקומה העליונה יועדה לעוזרי-הבית, שטיפלו בעבודות השוטפות, בבעלי-החיים שבחצר האחורית ובעצי-הפרי שבגן. בבית השני חיה משפחת אברהם גרין, אחיו הבכור של דוד.

על-אף שאביגדור השתלב יפה בחברה הסובבת, הוא "נדבק" ברעיון של "חיבת-ציון". אביגדור היה מהראשונים להצטרף לתנועה, שוועידת היסוד שלה התקיימה בקטוביץ בשנת 1884. אם כי לא נתמנה לראש הסניף בפלונסק, היה ביתו המרכז של הפעילים בעיירה. כאן חלמו על ציון, נשאו נאומים ציוניים, הקריאו שירים על הארץ ועל השאיפה לחזור אליה.

לפי אביגדור גרין, הייתה אגודת "חובבי-ציון" בפלונסק הראשונה אשר נוסדה בפולין.¹ מובן שלא כל העיר תמכה ברעיונות החדשים. כך החסידים בפלונסק, שהשתייכו ברובם לחסידות גור, אשר רבם באותה תקופה היה ר' יהודה אריה לייב אלטר, המכונה ה"שפת אמת" והידוע בדעותיו האנטי-ציוניות החריפות. החסידים הלשינו על אביגדור גרין כי הוא אוסף כסף ושולח אותו לחו"ל. שוטרים הגיעו לבית, ערכו חיפוש, אך לא אסרו את בעל-הבית.

כעבור שנים, כשהוקמה ההגנה העצמית היהודית בפלונסק, שדוד היה מראשיה, שוב שימש הבית בתפקיד מרכזי, כשהנשק הוסתר במרתף הבית, על-אף הסכנה הרבה שהייתה כרוכה בדבר. שנתיים לאחר הקמת "חובבי-ציון" ילדה שיינדל את דוד יוסף. את שנותיו הראשונות בילה הילד בבית ש"ברחוב העיזים". כאן הייתה הופעתו הראשונה בציבור, לאחר שנוסדה במקום להקת תיאטרון. בין היתר, הציגו את "המלך ליר" ואת "אוריאל דאקוסטה", כשדוד משחק את התפקיד הראשי.

האווירה בבית משפחת גרין הייתה כ"ארץ ישראל קטנה". אין ספק, שהדבר השפיע רבות על הילד הקטן:

כשעוד לא הבינתי תוכן הדיונים והוויכוחים, ספגתי לתוכי את תוחלת ציון שמילאה את חלל ביתנו, בשעת האסיפות השבועיות ובפגישות היום יומיות של העסקנים הראשיים – שאבא עמד בראשם.²

בילדותו היה דוד ילד חולני, שלא הרבה לשחק בחוץ עם ילדי העיירה. הוא היה קשור מאוד לאמו, שטיפלה בו רבות בשל מחלותיו של הילד. אין זה פלא, שהאירוע הקשה ביותר שידע דוד בילדותו היה מות אימו, כשהיה בן אחת-עשרה. המוות נגרם מהרעלת דם, בעת שילדה את ילדה האחד-עשר. על-אף שלא השאירה האם שום תמונה, זכר אותה בן-גוריון גם כעבור שנים רבות: "אני זוכר אותה היטב, כאילו היא חיה עדיין".³

התמונה באדיבות הרב יונה ברלין

¹ ראוי להזכיר, שכבר בראשית המאה ה-19 פעל בפלונסק יהודי בשם שלמה פלונסקי, שיש הרואים בו את "הציוני הראשון בפולין". בשנת 1819 עלה ארצה, והוא בן 67. ואולם, כאשר שב לרוסיה לארגן את עלייתו הסופית, נאסר בידי משטרת הצאר, והוא מת בכלאו בוורשה.

² מיכאל בר-זהר, **בן-גוריון – האיש מאחורי האגדה**, הוצאת משרד הביטחון, ירושלים 1986, עמ' 12.

³ שם, עמ' 11.

זה הקטן גדול יהיה

אחד הדברים, שהדאיג את אביגדור גרין, היה ראשו גדול-המדדים של דוד הקטן, ועל כן נסעו השניים לבדיקה רפואית בעיר פלוצק הסמוכה. הרופא בדק את הילד וקבע, שעל-פי הראש הגדול נשקף לדוד עתיד גדול.

האינטואיציה של אביגדור הייתה, שאכן נועד בנו לגדלות. לכן היה נחוש להעניק לדוד את ההשכלה הטובה ביותר. כשדוד הגיע לגיל 15, חשש אביגדור שבנו לא יוכל להתקבל למוסדות להשכלה גבוהה בפולין, בשל היותו יהודי. לכן פנה האב במכתב לבנימין זאב הרצל, נשיא ההסתדרות הציונית העולמית:

רבא דעמיא, מדברנא דאומתיה, לפני מלכים יתייצב מר ד"ר הרצל. אמרתי אשפוך שיחי לפני אדוני, שיחוש מצוקת נפשי יגיד צרתי לפניך, אדוני הנעלה, כי נשיא אלוהים אתה בתוכנו.

הנה גם אני הצעיר באלפי ישראל בירכני אלוהים בבן נעלה וחרוץ בלימודו עודנו במבחר ימי נעוריו, כחמש-עשרה, מלא כרסו בתלמוד, ומלבד שפתנו, שפת עברית, יודע הוא גם שפת-המדינה, חכמת-החשבון ועוד, ונפשו חשקה בלימודים, אך סוגר לפניו כל בית-ספר מבוא, כי עברי הוא. גמרתי אומר לשלחו חוצה-לארץ להשתלם במדעים ויעצוני אחדים לשלחו לווינה, כי שם יש מרכז לחכמת-היהדות, בית-מדרש לרבנים. ואומר אבוא-נא עם הספר לפני אדוני להיות למליץ בעד בני וליהנות מאת אדוני עצה ותושייה, כי מי כמוהו מורה? ומי יוכל בלעדיו ליעצנו מה לעשות, אחרי כי אין בכוחי לפרנס את בני החביב לי כאישון עיני. השתחויתי

אביגדור גרין
פלונסק, 1 בנובמבר 1901.⁴

למותר לציין, שהמכתב לא זכה לעולם לתשובה...

עיירה דוברת עברית

תחילת הפעילות הציבורית – ציונית של בן-גוריון החלה כאשר הגיע לגיל 12. כבר אז, ביקש לייסד עם חבריו אגודה ציונית לבני גילם. ואולם ההורים התנגדו למהלך הזה, מה שגרם לצעירים להתייחס בזלזול להוריהם. החלום קרם עור וגידים כעבור שנתיים, כשהנער בן ה-14 ייסד אגודה ציונית בשם "עזרא", יחד עם חבריו שלמה צמח ושמואל פוקס. יותר מכל, הייתה מטרת האגודה לדבר בעברית בלבד.

יש לזכור, שהעברית הייתה כמעט שפת-אם של דוד. סבו היה זה אשר הטמיע בו את יסודות השפה העברית, עוד לפני שהילד החל ללמוד בבית-הספר. אחד המשחקים, שהסבא שיחק עם דוד הקטן, היה לומר מילה המתחילה באות האחרונה של המילה הקודמת. לדוגמה, הסב היה אומר את המילה "בן", ודוד הקטן היה אמור להשיב במילה המתחילה באות נו"ן, כמו "נר".

אגודת "עזרא", שנקראה על שמו של עזרא הסופר, נאבקה למען השפה העברית, שהייתה שפה מדוברת על-ידי רבים בעיירה. ואכן, כעבור זמן קצר, כ-150 זאטוטים, הלבושים בגדים בלויים, החלו לפטפט בעברית. כך סיפר בן-גוריון בזיכרונותיו:

פלונסק הייתה עיר שיהודיה למדו כולם עברית, אם מעט ואם הרבה. בני בעלי-המלאכה שבה, לא הרבו ללמוד בנעוריהם. שלמה צמח ואני היינו אוספים את בני-הנעורים בבית-הכנסת, בין מנחה למערב, ומלמדים אותם עברית משופרת. במשך הזמן אילצנו גם את הזקנים לדבר עברית, על-ידי כך שהיינו עונים להם בעברית ופונים אליהם בעברית. והרי לך דבר משונה מאוד: העיירה דיברה עברית!⁵

⁴ שם, עמ' 13.

⁵ דוד בן-גוריון, בית אבי, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשל"ה, עמ' 32. הספר בית אבי מבוסס על שיחות עם בן-גוריון בתוכנית הרדיו "בית אבי", משנת 1966, בעריכתם של פיטר פריי ועמוס אטינגר.

עלים מארץ-ישראל

לפני שנמשיך אל התחנה הבאה, נוסיף דברים אחדים על הפסל שהוקם במקום, ביוזמתה של מועצת רמת הנגב. הקשר בין פלונסק לבין המועצה החל לפני שנים אחדות, כשראש העיר הפולנית ביקש לכרות ברית ערים תואמות בין עיר הולדתו של בן-גוריון לבין המועצה האחראית על קיבוץ שדה-בוקר, שבו התגורר ראש ממשלת ישראל לשעבר בסוף ימיו.

מר שמואל ריפמן, ראש המועצה, נענה בשמחה לאתגר. בין היתר, הוא יזם הקמת פסל בצורת עץ, מעשה ידיו של מר אריק יצחקי, מקיבוץ רביבים שבנגב. לדבריו של האמן, היה זה "כאילו ניטע עץ לכבוד קשרי הידידות בינינו". המיוחד בעץ הזה הוא, שמשלחות הנוער מיישובי רמת הנגב מוסיפות עליו עלים, שעליהם רשומים שמות הכיתות של בתי-הספר. עבור עיריית פלונסק, ביקור בית-ספר מרמת הנגב הוא אירוע חגיגי ואפילו רשמי, ומשתתפים בו ראש העירייה, שגריר ישראל בפולין, ראש מועצת רמת הנגב, נוער מקומי, וכמובן, תלמידי משלחת הנוער. בריאיון עם ריפמן התברר, שהפסל איננו סוף פסוק של שיתוף הפעולה עם פלונסק. "מועצת העיר פלונסק מבקשת להקים במקום מוזיאון על תולדות בן-גוריון ומורשתו. אנחנו שותפים מלאים לפרויקט, וננסה לסייע לפי מיטב יכולתנו".

התמונה באדיבות הרב יונה ברלין

תחנה ב' – בית הכנסת הגדול "כאן התחילה הפעילות הציבורית"

מתקדמים עשרות מטרים לכיוון רחוב ורשבסקה – Warszawska, שבפי היהודים היה נקרא "רחוב בית-הכנסת". בצומת פונים שמאלה, ומיד ניתן להבחין בשלט המוצב מצד שמאל, המצביע על כך שכאן עמד בית-הכנסת הגדול של פלונסק.

בית-הכנסת היה גאותם של יהודי פלונסק. מדובר היה בבניין גדול-ממדים, שנבנה בסוף המאה ה-18, עם שני עמודים גבוהים בחזית הכניסה.⁶ יותר מכל, היה ארון הקודש מושך תשומת-לב מיוחדת, בשל קישוטיו וגילופיו המיוחדים.⁷ בית-הכנסת נהרס בשנת 1956 במטרה להרחיב את הרחוב. מאבני הבניין בנו בית-תרבות ברחוב פלוצקה. ובמקום, שבו עמד תקופה ארוכה בית-תפילה יהודי, עומדים היום משרדים של סוכנות ביטוח.

⁶ לציור של בית-הכנסת והרחוב ראה ספר פלונסק והסביבה, עמ' 117. לציור של ארון הקודש המיוחד ראה שם, עמ' 139. הציורים צוירו על-ידי יוסף בודקו, יליד העיירה, שלאחר עלייתו ארצה היה המנהל של בית-הספר לאמנות "בצלאל". תמונה של בית-הכנסת נמצאת באותו ספר, עמ' 150.

⁷ ברשימותיו של עמנואל רינגלבלום, מתוארת שמועה על גורלו של ארון הקודש בימי השואה: "בעניין פלונסק שמעתי את המעשה בבית-כנסת היסטורי שהיה בו ארון קודש עתיק. סגרו בתוכו קבוצת יהודים, נעלו אותם מבחוץ והחזיקו בהם שם עד אשר ינפצו לגזרים את אותו ארון הקודש". עמנואל רינגלבלום, יומן ורשימות מתקופת המלחמה, יד ושם ובית לוחמי הגיטאות, ירושלים תשנ"ג, עמ' 237.

כמו בכל ישוב יהודי בפולין, גם בפלונסק נמצאו חסידים ומתנגדים. החסידים השתייכו לחסידות גור, וביניהם נמנו חלק מעשירי העיירה.⁸ מבין המתנגדים נמנה סבו של בן-גוריון, שעבורו היה כל חסיד ככופר בעיקר. החסידים היו מתפללים ב"שטיבלעך" שלהם. האחרים היו מתפללים בבית-הכנסת הגדול, וכן בבתי-מדרש בקרבת מקום.⁹

כאן המקום להזכיר, שהייתה לדוד גרין תקופת אדיקות דתית, כאשר היה בן שבע. כן הניח תפילין לזמן-מה, לאחר בר-המצווה שלו. כשנודע לאביגדור שבנו הזניח את חובת הנחת התפילין, סטר לו בפעם היחידה בחייו.

מבין אחיו של בן-גוריון, רק האח הבכור, אברהם, נשאר דתי. גם הוא היה פעיל בעסקי ציונות. בין היתר, הוא היה ממקימי תנועת "המזרחי" בפולין, ולאחר עלייתו ארצה הצטרף ל"הפועל המזרחי".

כאמור, היה בית-הכנסת המקום שבו החלה הפעילות הציבורית של דוד גרין, כפעיל באגודת "עזרא". פעם נוספת, שדוד חזר לבית-הכנסת, הייתה לאחר החלטת תנועת ה"בונד" להקים סניף לצעירים בפלונסק. דוד, ששהה באותה תקופה בוורשה, שב לפלונסק, כדי להיאבק במפלגה הסוציאליסטית האנטי-ציונית. הוויכוחים הפומביים, בין נציגי ה"בונד" לדוד גרין, נערכו בבית-הכנסת הגדול. יהודים רבים באו להקשיב לנאומים השונים, שנערכו בשפה האידיש. בן-גוריון הודה עם הזמן, שניצחונו בעקירת הנגע מפלונסק היה גם תוצאה של "לוקאל-פטריוטיזם", כשגם מי שלא אהד את הציונות תמך בבן-העיירה.

תחנה ג' - כיכר השוק העתיקה

המשך המסלול הוא במעלה רחוב ורשבסקה, לכיוון כיכר השוק. חוצים את רחוב העיזים וממשיכים בהליכה צפונה. מימין היה ממוקם בית-מדרש "הקדמי". גם מבנה זה נהרס, ונבנה במקומו חנות כל-בו. עוד הליכה קצרה ומגיעים לכיכר השוק. הבית הפינתי, שנבנה במאה ה-18, השתייך בעבר למשפחה יהודית בשם ואסרצ'וב. כיוון שהבניין היה בעל ערך ארכיטקטוני, הוא לא נהרס עם הרחבת הרחוב. כיום נמצאת שם מסעדה בשם "בן-גוריון". כך שניתן לשתות כוס קפה אצל "בן-גוריון"!

בסוף המאה ה-19, התגוררו בפלונסק כחמשת אלפים יהודים, שהיוו את רוב מניינה של האוכלוסייה בעיר. היהודים התגוררו סביב המרכז, ואילו הפולנים – בקצווי העיר. בן-גוריון הקפיד לומר, שלא ידע אנטישמיות בימי נעוריו, כיוון שבכל התגרות עם הילדים הפולנים הייתה ידם של היהודים על העליונה, בשל מספרם העדיף בעיר.

כדי לעמוד על האווירה ששררה מידי יום ביומו בכיכר השוק, נתבסס על זיכרונותיה של ציפורה טננבוים, אשר גדלה בפלונסק בין שתי מלחמות העולם, ותיארה את הכיכר, כשזו "פושטת ולובשת צורה".¹⁰ מדבריה של טננבוים, עולה, שכיכר השוק הייתה המרכז של העיירה. סביבה היו בתי-לבנים ובתי-עץ רעועים בני שתיים – שלוש קומות. מעל החנויות התנוססו שלטי פרסומת: כובעים, בגדים, נעליים, סדקית. מסביב לכיכר ניתן היה למצוא מאפיות, מסעדות וחנויות למשקאות חריפים. רוב החנויות היו בבעלות יהודית. באמצע הכיכר עמדו שתי משאבות-מים, שאת חריקתן ניתן היה לשמוע לאורך כל היום.

בפינת הרחובות פלוצקה – ורשבסקה, היה בית-מרקחת. בתוכו היה תלוי שעון גדול, והעוברים ושבים בחוף רגילים היו להציץ פנימה כדי לבדוק את השעה.¹¹

בימי הרפובליקה הפולנית, היו החנויות סגורות בימי ראשון, על-פי חוק. ואולם, דווקא באותו יום היו אוקראינים וביילורוסים חופשיים מעבודתם באחוזות, ועל כן נהגו לבוא העירה לערוך קניות. בשל האיסור למכור סחורות, היו המבקרים נכנסים בדלת האחורית אל חנויות היהודים, כשאחד מבני המשפחה עומד על המשמר על סף הבית. בשעת הצהריים היו נשמעים צלצולי הפעמונים,

⁸ כאן המקום לציין, שר' יחזקאל מקוז'מיר, שישב בקאז'ימייז' דולני, נולד בפלונסק, בשנת 1774. בתולדות החסידות מתייחד הרבי מקוז'מיר במקום הנרחב שנתן לניגון. נכדו הוא ר' ישראל ממוז'יץ, מייסד חסידות מוז'יץ, הידועה בניגוניה ולחניה הרבים.

⁹ אביגדור גרין היה מתפלל בבית-הכנסת "החדש".

¹⁰ ציפורה טננבוים, כיכר השוק בפלונסק פושטת צורה ולובשת צורה, מתוך: ספר פלונסק והסביבה, הוצאת "ארגון יוצאי פלונסק בישראל", תשכ"ג תל אביב, עמ' 286-287.

¹¹ לתמונת בית-המרקחת, עם השלט APTEKA, ראה: ספר פלונסק והסביבה, עמ' 590.

והנוצרים היו חולפים בכיכר השוק בדרך לכנסייה. לא מעט פעמים הייתה זו השעה שילדים יהודים חזרו מלימודים בבית-הספר, והמפגש עם הנערים הפולנים התפתח, לעתים מזומנות, לתגרות.

ביום שני בבוקר היו בעלי-החנויות פותחים מחדש את חנויותיהם, לאחר הפסקה רשמית של יומיים. לעתים, היה הכרוז של העיירה מופיע ומודיע הודעות מטעם העירייה: מיסים לשלם, סוס שנגנב, טיפול במחלות ועוד.

יום שלישי היה "יום השוק הגדול". באותו יום התמלאה הכיכר בדוכנים של סחורות. גם האיכרים בסביבה היו באים ומציעים תוצרת חקלאית, ולעתים אפילו רוכלים מורשה הבירה. לאחר יום רביעי, שהיה יום רגיל בכיכר, הגיע יום חמישי, שבו התחילו ההכנות לשבת. ריחות הדגים והירקות מילאו את החלל, אך גם ריחות דברי-המאפה העולים מהמאפייה ומתנורי-הבתים. את ההכנות לשבת צריך היה לסיים עוד באותו יום, שהרי יום שישי שוב היה יום-שוק.

על השבת המתקרבת היה השמש מודיע, כשהוא דופק בפטיש על דלתות החנויות. ולפתע, האווירה הייתה משתנה: הכול לבשו בגדים חגיגיים. הגברים מלווים בבניהם הלכו לבית-הכנסת או ל"שטיבלעך", והבנות טיילו סביב הכיכר. עם רדת החשיכה, כיכר השוק הייתה מתרוקנת, ומהבתים נשמעו זמירות-שבת. למחרת שימשה הכיכר כזירה לטיולי מבוגרים ומשחקי ילדים.

תחנה ד' – הנהר פלונקה "דמעות על שפת הנהר" 12

מהצד השני של כיכר השוק ממשיכים צפונה, דרך רחוב צ'יכנובסקה, עד לנהר פלונקה. מומלץ להגיע לשם בנסיעה באוטובוס.

ההחלטה המעשית של דוד גרין לעזוב את פלונסק ולעלות ארצה באה בעקבות תוכנית אוגנדה, שהובאה על-ידי הרצל, בשנת 1903, בפני הקונגרס הציוני העולמי השישי בבאזל. ציוני פלונסק התנגדו להצעה זו. דוד וחבריו הגיעו למסקנה, שהדרך הטובה ביותר להילחם בתוכנית היא בעלייה אישית לארץ-ישראל.

ההחלטה הדרמטית להגשים את הרעיון הציוני התקבלה ביום חם, כשדוד בילה את חופשת הקיץ בפלונסק, יחד עם שני חבריו, שלמה צמח ושמואל פוקס. השלושה רחצו במימי נהר הפלונקה, הזורם ליד העיירה. לאחר שהתיישבו על שפת הנהר, הם קראו את הדו"ח של הקונגרס הציוני, ונדהמו מנאומו של הרצל ומהצעת "תוכנית אוגנדה". הסטייה של המנהיג הנערץ מהדרך הציונית הטהורה הביאה את הנערים עד לכדי דמעות. החלטתם הייתה, שצריך לעשות מעשה, שכן לא הדיבורים יקבעו אלא המעשים.

לימודים ופוליטיקה בוורשה

דוד בן ה-17 החליט שהארץ זקוקה לבנאים, ולכן עליו להכשיר את עצמו כמהנדס, לפני עלייתו ארצה. לשם כך נסע לוורשה, לבית-הספר היהודי למהנדסים, שנוסד בעקבות ההגבלות על התלמידים היהודים במוסדות הרוסיים להשכלה גבוהה. עד לתחילת הלימודים בטכניון, דוד היה צריך להשלים את לימודי התיכון שלו. בינתיים, הוא התגורר, בין היתר, אצל משפחה ברחוב פרנציסקאנסקה 26, והתפרנס ממתן שיעורים פרטיים. בסופו של דבר, לא הצליח דוד להתקבל לבית-הספר למהנדסים היהודי, לאחר שהחליטו מנהלי המוסד, שרק תלמידים שסיימו בית-ספר תיכון יוכלו ללמוד בו.

מובן שהחיים בוורשה הגדולה היו שונים מאלה שבעיירה הקטנה. פעם חזר דוד לביקור בפלונסק, בתקופה שבה כבר התגורר בוורשה. ידידה באה לבקר אותו, ולאחר שטיילו השניים להנאתם ברחובות העיירה, כפי שנהגו לעשות בוורשה, הייתה פלונסק כולה כמרקחה, ש"בחור מהלך עם בחורה בחוצות. דבר כזה לא עלה על הדעת!"¹³

¹² אם הזמן אינו מאפשר סיום ליד נהר פלונקה, מומלץ לדבר על עלייתו ארצה של בן-גוריון במגרש שברחוב העיזים, שהרי חברות העולים הצטלמה לפני הבית של משפחת גרין, לפני עזיבתם את העיר. זאת, מומלץ לשוחח על החלטת בן-גוריון לעלות ארצה ליד נהר פלונקה, שכן שם נתקבלה ההחלטה הגורלית. ניתן להגיע למקום.

¹³ דוד בן-גוריון, בית אבי, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשל"ה, עמ' 29.

באותה תקופה, התקיימה, בשנת 1905, ועידת הייסוד של תנועת "פועלי ציון" הפולנית. "פועלי ציון" הייתה מפלגת פועלים, שדגלה במיזוג בין סוציאליזם לציונות. הוועידה של הסניף הפולני נערכה בימים של תסיסה מהפכנית ברוסיה הצארית. האירוע התקיים ברחוב נלבקי 27, בביתו של אחד הפעילים המרכזיים, יצחק טבנקין. הוויכוחים בין טבנקין לבן-גוריון, שעוד יימשכו במשך עשרות שנים, החלו כבר בפגישתם הראשונה. לפי טבנקין, הקשר בין העם היהודי לבין הארץ טבוע בדמו של העם. ואילו דוד גרין סבר, שמדובר בקשר היסטורי. בכל אופן, עוד לפני עלייתו ארצה, הספיק דוד לייסד סניף של "פועלי ציון" בפלונסק.

רוח המהפכה השפיעה, בין היתר, על הופעתו החיצונית של דוד. הוא היה לובש חולצה רוסית, ומגדל שיער ארוך. כנראה שבגלל ההופעה הזאת, הוא נעצר בידי משטרת הצאר, בהיותו הולך באחד הרחובות בוורשה. במשך שבועות אחדים, הוא היה אסור בבית-הסוהר. אחת החוויות הקשות, אשר עברו עליו בהיותו בכלא, הייתה המפגש עם סרסורים יהודים, שעסקו בסחר נשים. בסופו של דבר, שוחרר דוד מהכלא, לאחר שאביו התייצב בפני ראש המשטרה הרוסי, ששמו היה גם כן...ויקטור גרין!

"יום העלייה"

בן-גוריון עלה ארצה בשנת 1906. על יום עזיבתו את פלונסק בדרך לארץ-ישראל – יום שכונה על-ידו "יום עלייתו", על-אף שאך יצא לדרך – כתב את הדברים הבאים:

יום עלייתי ארצה זכור לי יפה. הנוער של העיירה התאסף. הצטלמנו ליד הבית (אז כבר היה צלם בעיירה). כחמישה-עשר איש היינו בקבוצת העולים, ובינינו שלוש בחורות... שלוש אלה נודעו אחר-כך כיפות ביותר בקרב העלייה השנייה.

באותם ימים סידור הפספורט היה קשה ויקר ונסענו ארבעה על פספורט אחד מזויף... הפספורט היה רשום על שם רב אחד, שהיו לו הרבה בנים ובנות (שמו היה מיכלסון). והיה נוח להוציא פספורט משפחתי ולנסוע בכיסוי זה'. היינו ארבעתנו 'מיכלסון'.¹⁴

אחת משלוש הבחורות בקבוצה הייתה רחל נלקין, שדוד גרין היה מאוהב בה באותה תקופה. בתמונת הפרידה מבני העיירה, ישבו השניים זה ליד זה.¹⁵ גם לאורך המסע הארוך לארץ, יבלו השניים את רוב זמנם יחדיו. כך לדוגמה, כאשר יגיעו לאודסה ודוד ייפגש עם מנהיגים שונים, כמו לילינבלום, בורוכוב או אוסישקין. רק בלילות ההפלגה לארץ, על רצפת המחלקה הרביעית של האונייה הרוסית, לא ישנו השניים יחד. אימה של רחל, שגם היא הייתה בקבוצת העולים, ביקשה לשמור על טוהר המידות של הצעירים, ולכן ישנה ביניהם...

כאן המקום להבהיר, שבניגוד לרוב העולים ארצה באותה תקופה – שעלייתם הייתה מעשה תגובה למצב הפוליטי ברוסיה או לאנטישמיות הממסדית והעממית – הייתה עלייתם של דוד גרין וחבריו ציונית לשמה. כך כתב מיכאל בר-זהר, בספרו על בן-גוריון:

הוא לא הגיע לציונות מתוך בריחה או ייאוש, כי אם משום שאצלו, בביתו, הציונות הייתה אורח-חיים. הוא גדל בבית ציוני, שמאז ומתמיד נשא פניו לארץ-ישראל. השפה העברית שגורה הייתה בפיו מילדותו... גלי הפוגרומים, ששטפו את רוסיה הצארית לא הגיעו לפלונסק. עלייתם של הפלונסקאים לא הייתה בריחה – כי אם עלייה לשמה.¹⁶

אין ספק, שפלונסק התאפיינה באחוז המגשימים לרעיון הציוני. בן-גוריון עצמו היה רגיל לספר, שאחוז המגשימים מפלונסק, מבין ראשוני העלייה השנייה, היה גדול יותר מאשר בכל מקום אחר בפולין.

גם האב, אביגדור, לא דמה לרוב ההורים באותם ימים. שלא כמו רבים מהעולים באותה תקופה, שהוריהם ישבו שבעה על עלייה ארצה של בן או בת, הצטלם אביגדור עם בנו, כשברקע מונף הדגל של "פועלי-ציון". עם השנים, הגשים האב את "חיבת ציון" שלו, כשעלה ארצה בשנת 1925. בארץ

¹⁴ בית אבי, עמ' 57.

¹⁵ לתמונה ראה ספר פלונסק והסביבה, הוצאת "ארגון יוצאי פלונסק בישראל" (בעריכת שלמה צמח), תל אביב תשכ"ג, עמ' 128.

¹⁶ מיכאל בר-זהר, בן-גוריון – האיש מאחורי האגדה, הוצאת משרד הביטחון, ירושלים 1986, עמ' 24.

הוא עבד שנים אחדות בהנהלת חשבונות ב"סולל בונה". הוא נפטר בגיל 86, בשנת 1942, לאחר שבילה 17 שנה (טו"ב שנים!) בארץ, ונקבר בבית-קברות טרומפלדור בתל אביב.¹⁷

ההגעה לארץ-ישראל

ולסיום – כשהתבונן דוד גרין, מסיפון האונייה, בחופי הארץ המתקרבים, חש בהתרגשות עצומה:

הבוקר אור – ואונייתנו הלכה הלוך והתקרב לחוף יפו... רוח צח נשב על פנינו וקול ציפור, הראשון בכל דרך נסיעתנו, הגיע לאוזנינו... דומה ומחריש עמדתני והבטתי על יפו, ולבי דפק בקרבי בחזקה... הנה הגעתני.¹⁸

ואין לנו אלא לקוות, שגם תלמידינו יחושו בתחושה דומה, כשחופי הארץ יראו ממרומי השמיים, עת יחלוף המטוס מעל העיר תל אביב – יפו, בדרך ל"בן-גוריון"...

נספח 1 - עוד על ילדותו של בן-גוריון בפלונסק

1. שמו הפרטי, דוד, ניתן לו לזכר סבו מצד אימו. בפלונסק נהגו לקרוא לדוד הקטן בשם החיבה דובטשה.
2. אימו ילדה אחד-עשר ילדים, אך רק חמישה נשארו בחיים. עם הזמן, עלו החמישה ארצה. דוד היה הקטן בבנים.
3. המשחק היחיד שידע בילדותו היה שחמט. "איש לא שמע על פוטבול (כדורגל) באותם ימים".¹⁹
4. את ידיעותיו הראשונות בתנ"ך רכש מסבו, שהיה מלמדו חומש עם פירושו של מנדלסון.
5. אביו רצה שיהיה "דוקטור", ואילו אימו חלמה שיהיה רב גדול...
6. את אהבתו לחקלאות ספג בכפר קטן, שבו התגוררו קרובי משפחה, אליהם היו נוסעים בחודשי הקיץ, למען בריאותו של הילד החולני.
7. שני הספרים, אשר השאירו עליו רושם עז בילדותו, הם "אהבת ציון" מאת מאפו, ו"אוהל הדוד תום" מאת הסופרת ביטור-סטאו. בן-גוריון העיד על עצמו, שהספר הראשון הביא אותו לציונות ולאהבת ארץ-ישראל, והספר השני – לסוציאליזם ולסלידה מכל שעבוד.
8. לאחר שקרא את ספרו של טולסטוי, "התחייה", נעשה צמחוני, והוא הקפיד בכך עד שעזב את הבית וכבר לא הייתה אפשרות להכין מאכלים מתאימים.
9. באותם ימים, היה רושם תאריכים לפי מניין השנים מהקונגרס הציוני העולמי הראשון. כך לדוגמה, במכתב לידידו שמואל פוקס, רשם "פלונסק, ח' לקונגרסים, 9.5.1905".
10. כשחזר לביקור בפלונסק, בשנת 1933, קיבלו אותו צעירי בית"ר במטח אבנים... באותם ימים, ביקשו הרביזיוניסטים להשיג רוב בקונגרס הציוני העולמי, והיו להם הצלחות בערים רבות.
11. לגבי יחסו לתרבות הפולנית: "את פולין לא אהבתי ולא רציתי ללמוד שפתה. איני רוצה להישאר פה, למה ללמוד שפה זו? אמרתי".²⁰ "אני זוכר כי בילדותי לא רציתי שום דבר

¹⁷ לפני עלייתו ארצה מכר אביגדור גרין את הבית שברחוב העיזים. הקונה הרס את בית-העץ והקים במקומו בית העשוי מלבנים. עד המלחמה שכן בבית בית-ספר עברי. אחרי השואה, התגוררה בו משפחה יהודית שחזרה לפלונסק. הבית נהרס בשנות השישים.

¹⁸ מיכאל בר-זהר, בן-גוריון – האיש מאחורי האגדה, הוצאת משרד הביטחון, ירושלים 1986, עמ' 25.

¹⁹ בית אבי, עמ' 8.

²⁰ בית אבי, עמ' 70.

שהיה בו מן הלאומיות הפולנית. סברתי כי אין בין תנועה לאומית זו לבין שחרור העם היהודי ולא כלום. משניתנה לי אפשרות בחירה בבית-הספר היסודי בפלונסק החלטתי ללמוד רוסית ולא פולנית. לא יכולתי, כמובן, שלא ללמוד פולנית, אך לא הייתה זו שפת הלימוד שלי בבית-הספר היסודי.²¹

12. באותם ימים, גדל בפלונסק ילד נוסף, אשר הפך לאחד ממנהיגי הציונות בפולין: יצחק גרינבוים. אמנם נולד גרינבוים בוורשה, בשנת 1879, ואולם את שנותיו הראשונות עשה בפלונסק. לימים, שימש גרינבוים כשר הפנים הראשון של מדינת ישראל, כך ששניים משרי הממשלה הראשונה של מדינת ישראל גדלו בפלונסק!

נספח 2: איך עולים לארץ?

אחד הנושאים, שניתן להרחיב עליו את הדיבור בביקור בפלונסק, הוא נושא העלייה לארץ-ישראל. לדעתנו, יש מקום לתאר בפני התלמידים את האופנים, שבהם היו עולים לארץ בימי העליות הראשונות. מבין חבורת הצעירים, אשר עלו ארצה בתחילת המאה ה-20, כתבו אחדים את זיכרונותיהם, המתארים, בין היתר, את קשיי העלייה ארצה. כך לדוגמה, שלמה צמח, חברו של דוד גרין, שהיה מראשוני העולים של העלייה השנייה. כאשר עלה ארצה, בשנת 1904, היה צמח בן 20, והוא יצא מביתו לדרך הארוכה, ללא הסכמת הוריו. להלן סיפור עלייתו ארצה:²²

בחצות הלילה, משזזה הרכבת בבית התיבות הוינאי שבוורשה, ראיתי את עצמי עזוב ונשכח ועלוב. איש לא ידע כיצד הולכים לארץ-ישראל. אפילו בחנות היינות של "כרמל" לא ידעו. באין ברירה אני יורד לבנדון, אל הגבול המשולש שבין רוסיה וגרמניה ואוסטריה... לא הייתה עמי מזוודה או תיבה או חבילה. בגפי יצאתי. שכן נסיעתי אינה אלא בבחינת בריחה, חתומה בחותם החטא שחטאתי לאבי ולאמי. ממונם לקחתי באיסור וביתם עזבתי ולא נטלתי רשות. ודאי צער גדול ציערתי אותם, ואולי שיברתי את לבה החולה של אם זקנה והייתי חרפה ובושת-פנים לכל בני משפחתם. רדף אחרי אבי ולא השיגני...

בחבורת העולים הייתה בחורה בשם רחל נלקין, לימים בית הלחמי. גם היא תיארה את יום עלייתה ארצה:²³

בחדש אלול שנת 1906 יצאנו את פלונסק. הרגשתי שמחה מהולה ביגון – התגשמות החלומות, ופרידה מערש הילדות ומכל היקר והקרוב לי, תקווה לחיים חדשים וצער על הנשארים. שאלה מעיקה בלב, למה הנכם נשארים בגלות? הרי ארצנו קוראת לכם, מחכה לכם! ופה אתם מסתובבים כנכרים וזרים... ובכל זאת קשה היה להיפרד מכל אלה, שאת כל שנותיך חיית ביניהם ואתם. ביום צאתנו את פלונסק הצטלמנו עם חברים בגן של אביגדור גרין ז"ל. לפנות ערב, לפני הנסיעה, התרכזו כולם אצלנו, בבית סבתא, ומכיוון שהמקום היה צר מהכיל את כולם, פתח ישפה הציוני את דלת ביתו, שגבל עם ביתה של סבתא. מצב הרוח היה נרגש. הכול התרגשו, בירכו, הזילו דמעות... והשתדלו להיות שמחים ולשמוח. ולפני שיצאנו מן הבית, כאילו ניתן אות וללא כל תוכנית ערוכה מראש, עמדנו כולנו כשפנינו לצד מזרח וידינו מורמות על על ושירה אדירה נתפרצה מלבבות זכים: אנו מרימים ידינו כלפי מזרח ונשבעים... התרוממות רוח אפפה את כולנו, כעין תפילה זכה, ובלב טהור הלכתי לקראת הבלתי נודע... אף לרגע לא חשבתי מה אעשה בארץ-ישראל. המילה "הכשרה" טרם נבראה אז, גם בשם "חלוצים" לא נקראנו. בפי מתנגדינו היו לנו שמות גנאי רבים למדי. אבל העיקר היה ברור לי, אני רוצה לחיות בארץ-ישראל... זה היה צעד נועז, ובעירנו – ולאושרנו – נמצאו הגיבורים עזי הנפש שעשו את הצעד הנחשוני והנם שותפים לתקומת מדינת ישראל! ואשרי הזוכים.

ומוכן שיש גם מקום לצטט קטעים מזיכרונותיו של בן-גוריון על עלייתו ארצה.

²¹ משה פרלמן, דוד בן-גוריון, הוצאת זמורה-ביתן, תל אביב 1987.

²² מתוך: שמואל המאירי, קהילת פלונסק, משרד החינוך והתרבות, מפעלי תרבות וחינוך, תל אביב תשל"א, עמ' 28.

²³ מתוך: קהילת פלונסק – מראשיתה ועד חורבנה, בעריכת פרץ אלופי, הוצאת יד ושם, עמ' 49.

נספח 3 - על מפעל חברתי – כלכלי נועז ליד פלונסק

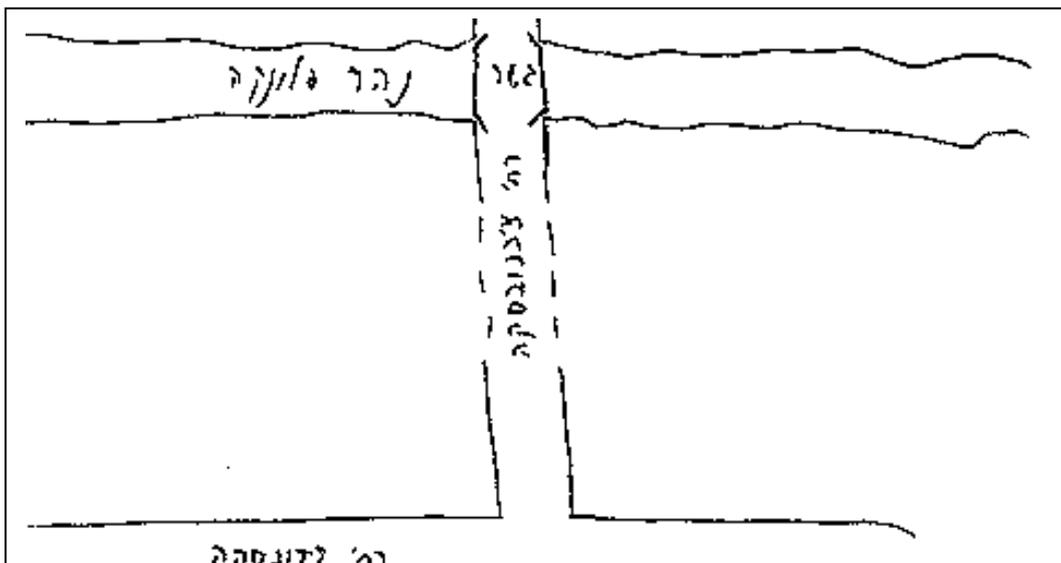
במחצית הראשונה של המאה ה-19, התרחש בכפר קוחארי שליד פלונסק ניסיון חברתי מהפכני בתולדות יהודי פולין. הרעיון היה להחזיר את היהודים אל עבודת האדמה. מי שעמד בראש המפעל הנועז הזה היה יהודי אמיד, בשם הרב זלמן פוזנר. חלומו היה לשנות את דפוסי הכלכלה היהודית, ולבסס אותה על עבודה יוצרת בחקלאות ובתעשייה. למרות האיסורים הוא הצליח לרכוש אדמות בכפר קוחארי, שבהן התפתחה התיישבות יהודית.²⁴ המקום נמצא כ- 15 ק"מ מצפון – מזרח לפלונסק, לא הרחק מהעיירה סוכוצ'ין. מעניין שבפולנית נקרא המקום, עד היום, Kuchary Zydowskie, כלומר, קוחארי היהודית...

פוזנר הביא לקוחארי 111 איכרים יהודים ודאג להכשרתם החקלאית.²⁵ כל משפחה קיבלה בית עם גורן ורפת. כן הקים בכפר בית-חרושת לטוויה ואריגת בדים. השנה הייתה 1822, ופוזנר ידע שמדובר במהפכה חברתית של ממש. לאחר שהחלו 12 החקלאים הראשונים בעבודת האדמה, התבטא במילים הבאות:

הנה חורשים שם איכרים פולנים וחורשים פה איכרים יהודים... הפולנים מתפללים לה' כי יצליח מלאכתם וישלח להם מטר, יורה, ומלקוש בעתם וישמרם משידפון וכדומה ויקצרו ברינה. והעברים מתפללים: אנה ה' הצליח-נא, כי תעלה מחרשתי אוצר ספון בבטן האדמה ואיוושעה, כי איפטר מעבודה בזויה זו....²⁶

נוסף להשקעתו בתחום החקלאות והתעשייה, דאג פוזנר גם להקמת בית-מדרש, שבו התלקטה חבורת למדנים שנקראה "קהל קטן". בבית-מדרש זה שימש כמורה לעברית "יהודי יפה, בעל-קומה ובעל-צורה", בשם צבי אריה גרין, שהוא סבו של דוד בן-גוריון. צבי אריה גרין היה יהודי משכיל, שהטביע בדוד נכדו את אהבת העברית, ואולי אף את אהבת התנ"ך וההשכלה הכללית. הוא החזיק בביתו את ספריהם של שפינוזה ושל קאנט, והיה קורא מידי ערב חמישה פרקי תנ"ך.

ניסיון ההתיישבות הראשונית בקוחארי החזיק מעמד שנים אחדות, כל עוד היה פוזנר בחיים. לאחר מותו עזבו רוב היהודים את הכפר וחזרו לעבודתם הקודמת, מסחר ומלאכה. משפחות בודדות בלבד נשארו במקום, ואלה עבדו את אדמותיהם בקוחארי עד השואה.

מפת המסלול בפלונסק